

ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті пропонується визначення інклюзивної освіти, наводиться історія її виникнення та реалізації ідей спільного навчання дітей з різними освітніми потребами в Європі. Також аналізуються важливі на сьогоднішній день завдання, необхідні для реалізації інклюзивної освіти людей з особливими освітніми потребами в Україні. Зазначено, що стратегія розвитку національної системи освіти повинна формуватися адекватно до сучасних інтеграційних і глобалізаційних процесів, вимог переходу до постіндустріальної цивілізації, що забезпечить сталий рух і розвиток України у ХХІ ст., інтегрування національної системи освіти до європейського і світового освітнього простору. Сприяти реалізації цієї стратегії має належним чином організована і запроваджена у практику інклюзивна освіта, яка в Україні повинна співіснувати із загальною і спеціальною.

Ключові слова: *люди з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, стратегія розвитку національної системи освіти.*

Постановка проблеми. Модернізація освіти в Україні, що спрямована на демократизацію та гуманізацію, зумовлює необхідність впровадження інноваційних технологій, зокрема, в освіті людей з особливими потребами. Інклюзія є однією з основних тенденцій розвитку зазначеного типу освіти в Україні. Звісно, інклюзивна освіта як педагогічна інновація переживає на шляху становлення чимало труднощів, до яких належать професійна невідповідність педагогічних кадрів до роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітній школі, архітектурна непристосованість споруд, недостатній ступінь розвитку нормативно-правової бази, неналежне додаткове фінансування інклюзивних закладів, академічна перевантаженість навчальних програм, які важко адаптувати до освітніх потреб зазначеної категорії дітей, низький рівень методичного забезпечення, негативне ставлення батьків повносправних дітей до інклюзивного навчання. Ще один чинник, здатний затримувати розвиток цього виду освіти, – недостатнє опрацювання вітчизняного і зарубіжного досвіду педагогічної роботи з дітьми, які мають особливості

психофізичного розвитку. На сьогодні в нашій країні спостерігається парадоксальна, але загалом типова для трансформаційного періоду ситуація, що характеризується наявністю законодавства, яке декларує права дітей з особливими потребами на розвиток, здобуття освіти та соціальну інтеграцію і водночас повною мірою не вказує на практичні механізми їх реалізації [9]. Такий стан справ пов'язаний передусім з тим, що інклюзивна освіта і за кордоном, і особливо в Україні, має нетривалу історію розвитку. Зокрема, в нашій країні початок інтеграції особливих дітей до масової шкільної системи почався порівняно недавно – у 90-х рр. минулого століття, а в 2001 р. Міністерство освіти і науки України, Інститут спеціальної педагогіки АПН України та Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» започаткували науково-педагогічний експеримент «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх закладах», основною метою якого були розробка і реалізація механізму включення дітей зазначеної категорії до загальноосвітніх навчальних закладів та ранньої їх інтеграції в соціальне середовище з урахуванням типологічних та індивідуальних особливостей. Остаточно інклюзивна освіта почала підтримуватися законодавчою базою України з 2010 р., коли до Закону України «Про загальну середню освіту» були внесені зміни, згідно з якими загальноосвітні навчальні заклади могли повноправно створювати спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими потребами. У жовтні 2010 р. МОНмолодьспорту України затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», а в серпні 2011 р. Кабінет міністрів України затвердив «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах». Сьогодні день інклюзивне навчання поширюється у всіх регіонах України. Звісно, за декілька десятків років неможливо було накопичити значний досвід теорії і практики інклюзивної освіти на українських теренах, а тому роботи з осмислення проблем впровадження цього різновиду освіти у працях науковців особливо актуальні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, починаючи з 90-х рр. ХХ ст., для пошуку шляхів розвитку інклюзивної освіти вітчизняними і зарубіжними науковцями робилося чимало. Цими проблемами займалися М. Малофєєв, В. Синьов, М. Шеремет, Л. Андрушко, В. Бондар, А. Колупаєва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Савченко, М. Сварник, О. Столяренко, А. Шевчук та інші, які присвячували свої праці аналізу залученості дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. Наприклад, І. Іванова, Л. Борщевська та Л. Зіброва вказували на те, що, хоча сім'я є основним середовищем формування людини, вона не повинна бути єдиним агентом впливу, оскільки особлива дитина потребує спілкування з іншими чле-

нами суспільства і не повинна замикатися в домашньому оточенні [4]. Важливим кроком пошуку шляхів розвитку інклюзивної освіти є дослідження про ставлення до інклюзивної освіти з боку повносправних дітей, батьків та викладачів [6]. Вивчалися проблеми виокремлення основних груп дітей, які потребують створення специфічних умов для реабілітації та соціальної адаптації (І. Бех, В. Бондар, Т. Власова, Є. Мاستюкова, В. Синьов, О. Хохліна, М. Шеремет, М. Ярмаченко); з'ясувалися специфіка змісту, особливості навчання та підготовки до життя дітей з обмеженими можливостями (Т. Білоус, І. Дмитрієва, В. Золотоверх, І. Ванова, В. Липа, Л. Одинченко, В. Тарасун та ін.). Концептуальні підходи соціально-педагогічного інтегрування дітей і молоді з функціональними обмеженнями аналізувалися І. Івановою, А. Капською, І. Зверевою, Г. Лактіоновим, Л. Марченко, Р. Овчаровою, С. Пальчевським. Проблема виокремлення специфіки впровадження інклюзивної освіти в Україні на основі вивчення зарубіжного досвіду є нагальною потребою для розвитку теорії і практики вітчизняної інклюзії, що зумовило появу численних публікацій зі зазначеною тематикою. Зокрема, світовий досвід інтегрування дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітні навчальні заклади вивчали Н. Кугуєнко, В. Шахненко, В. Шевченко та ін. [3]; [10]. Незважаючи на численність праць, проблеми інклюзивної освіти потребують подальшої розробки з огляду на їх актуальність.

Мета статті – з'ясувати місце інклюзивної та загальної освіти у вітчизняній освітній системі.

Становлення інклюзивної освіти в Україні відбувається значною мірою на основі зарубіжного досвіду. Звісно, кожна країна, як слушно відзначив П. Єгоров, не може сліпо копіювати досвід інших держав через різні політичні та економічні умови, відмінні освітні традиції, а тому шукає свій шлях розвитку інклюзивного навчання. Сьогодні стає очевидним, що розвиток вітчизняної інклюзивної освіти неефективний, якщо діяти лише шляхом формального перенесення вдалих зарубіжних моделей освітньої інтеграції в процес навчання і виховання вітчизняних загальноосвітніх закладів без їх осмислення та адаптації. Досвід показує, що розв'язання проблем розвитку інклюзивної освіти повинні базуватися на урахуванні місцевих особливостей при використанні місцевих ресурсів, в іншому випадку такі рішення будуть необґрунтованими [2]. Цю ж думку висловлює С. Станс, який вважає гнучкість та здатність реагувати на постійні інновації основним принципом інклюзивної освіти, оскільки саме так створюється сильний, динамічний і живий організм зі здатністю до адаптації і розвитку в місцевому культурному середовищі [7].

Коли інклюзивне навчання почали втілювати у життя за кордоном? Відносно недавно. У першій половині ХІХ ст. реалізація ідей спільного навчання дітей з різними освітніми потребами у Франції, Австрії,

Німеччини уможливила виділити його переваги. А саме: а) збільшення кількості учнів у навчальних закладах; б) активне залучення сім'ї до навчання дітей з особливими потребами; в) поширення і вдосконалення методики навчання зазначеної категорії дітей; г) економія коштів за рахунок зменшення кількості педагогів та освітніх закладів. Усвідомлення цих переваг вплинуло на те, що, наприклад, у Німеччині в 1832 – 1834 рр. були організовані курси, на яких навчалися понад сто педагогів-наставників для роботи з особливими дітьми у народних школах. У Франції на розвиток інклюзії вплинув досвід навчання цієї категорії дітей у народних школах педагогів А. Бланше і Ж. Валад-Габеля. У 1858 р. вийшла у світ монографія А. Бланше для вчителів народної школи «Керівництво для наставника: про навчання глухонімих у народних школах. Короткий виклад конференції, що відбулася у 1858 році за розпорядженням Міністерства внутрішніх справ». Методична значущість цієї праці полягала у запропонованих у ній зразках проведення уроків, методики навчання за допомогою використання жестів, міміки, дактильної абетки для глухих дітей у масових закладах [1]. Згодом, у кінці XIX ст. упроваджуються загальне навчання і рівневий освітній ценз у більшості європейських країн. Зростає кількість не лише шкіл, а й учнів у класах (від 30 – 80 осіб). Відсутність індивідуального підходу, необхідного особливим учням, поступово виключає можливість їх навчання разом з повносправними дітьми. У результаті спеціальна освіта відокремлюється від загальної, що найбільш кардинально відбулося в скандинавських країнах. І лише на тлі соціально-демократичних і ліберально-демократичних реформ, економічного піднесення у багатьох державах у XX ст. знову актуалізуються інтеграційні процеси. Приймаються важливі міжнародні правові акти, що захищають права осіб з особливими потребами. У 60 – 70-і рр. у Швеції, а згодом і в більшості інших розвинених країн були закриті великі інтернати та психіатричні лікарні для людей, які відстають у розвитку. Яскравою подією для світового педагогічного співтовариства стала Всесвітня конференція з освіти зазначеної категорії осіб, що відбулася під егідою ЮНЕСКО (1994) в Іспанії (м. Саламанка). Після цього у педагогіку було впроваджено термін «інклюзія» і проголошений принцип інклюзивної освіти. Сьогодні можна з упевненістю сказати, що інклюзивна освіта передбачає не лише активне включення дітей з особливостями психофізичного розвитку до загальноосвітніх закладів, але й перебудову системи масової освіти та навчально-виховного процесу з метою забезпечення освітніх потреб усіх категорій дітей. Аналіз досвіду навчання особливих дітей у країнах світу засвідчує, що у переважній більшості з них відбулося, хоча і з незначними відмінностями, реформування спеціальної освіти. Важливим є те, що у багатьох країнах, зокрема, у Фінляндії, Бельгії, Франції, Ірландії, Іспанії, Швеції діти з

особливими потребами мають можливість здобувати освіту і в спеціальних навчальних закладах, і в закладах масового типу [3]. Збереження загальної і спеціальної освіти за умови створення інклюзивних шкіл прийнятне для України. Саме про це йдеться в «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», у якій, зокрема, передбачено такі основні завдання освіти дітей з особливими освітніми потребами, як удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів, створення нових моделей та форм організації освіти для осіб з особливими освітніми потребами; відкриття дошкільних груп компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами, які проживають у сільській місцевості; розширення практики інклюзивного та інтегрованого навчання в дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах дітей та молоді, що потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку [8].

Осмислення реалій вітчизняної інклюзії на основі аналізу теоретико-методологічних основ світової освітньої інтеграції має допомогти коригуванню вітчизняних інтеграційних процесів, подоланню зроблених помилок та їх попередження у перспективі. Щодо феномену інклюзивного навчання, вибір методології визначається метою, завданнями і характером діяльності в його межах. Так, спираючись на системно-структурний і функціонально-цільовий варіанти системного підходу при аналізі процесу впровадження освітньої інтеграції в нашій країні, можна відзначити, що з двох організаційно-адміністративних моделей цього процесу, які існують у світовій практиці (модель «Поглинання» і модель «Співіснування»), Україна, як і США, обрала модель – «Поглинання», в якій порушений фундаментальний принцип освітньої інтеграції – свобода вибору місця навчання. Більшість європейських країн (а також Японія) реалізують іншу модель – «Співіснування», не хетуючи ключовими ідеями освітньої інтеграції [5]. Остання зі згаданих моделей дає дітям з особливостями психофізичного розвитку можливість вибору освітнього закладу, який якомога повніше сприяв би їхньому розвитку. На наш погляд, модель «Співіснування» можливо втілити в український освітній простір шляхом збереження загальної і спеціальної освіти за умови створення інклюзивних шкіл (інклюзивних класів).

Звісно, впровадження інклюзивної освіти при збереженні загальної та спеціальної ускладнюється низкою поки що нерозв'язаних проблем. Крім уже зазначених, це – недостатня готовність ВНЗ до підготовки фахівців, необхідних для роботи в умовах інклюзії. Зміна структури спеціальної освіти та збільшення кількості дошкільнят і школярів з цими потребами, «включених» до загальноосвітніх дошкільних та шкільних закладів, вимагає від педагогічних ВНЗ перегляду і вдосконалення якісної складової навчального процесу, важливу ланкою якої є підвищення

професійної компетентності викладачів. При розв'язанні специфічних завдань у навчальному закладі необхідно враховувати кілька тісно взаємопов'язаних факторів: перегляд змісту і методів вищої освіти для підготовки педагогів до роботи в інклюзивних закладах, що враховують своєрідність реалізації освітньої парадигми, орієнтованої на пізнання і врахування індивідуальних потреб особливих учнів залежно від віку, характеру, ступеня порушення, якостей особистості; необхідність підтримки високого рівня викладання, що зумовлює пошуки «власного стилю» викладання, який повинен характеризуватися високим професіоналізмом та індивідуальним підходом до кожного студента, використання інтерактивних форм навчання, що дають змогу вже з самого початку навчання долучити студентів до практичної діяльності в рамках інклюзивної освіти; налагодження тісної взаємодії викладачів ВНЗ з інклюзивними освітніми закладами для уточнення змісту навчальної і виробничої практик та проведення наукових досліджень.

Питання, що пов'язані з організацією інклюзивних закладів (класів), повинні розв'язуватися органами управління освітою, як, власне, і покликані передбачити посади спеціального психолога і педагога-дефектолога в штатному розписі школи та класів. Для особливих дітей важливо підготувати навчальні програми, закупити відповідне обладнання чи спеціальні пристрої, що придбані в готовому вигляді, змінені або спеціально пристосовані. До таких, зокрема, належать: засоби для щоденного життя; допоміжні або альтернативні засоби спілкування, доступ до комп'ютера, пристосування для транспортних засобів та ін. Відзначимо, що ефективність інклюзивної освіти ґрунтується на тому, що континуум послуг, у тому числі спеціально організоване освітнє середовище, повинен відповідати обсягу потреб особливих дітей.

Висновки. Стратегія розвитку національної системи освіти повинна здійснюватися у контексті сучасних інтеграційних і глобалізаційних процесів та відповідати вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, що забезпечить розвиток України в ХХІ ст., інтегрування національної системи освіти до європейського і світового освітнього простору. Одним із напрямів реалізації цієї стратегії повинна бути належним чином організована та втілена у практику інклюзивна освіта, яка в Україні повинна співіснувати із загальною і спеціальною.

Література

1. Гончарова Е.Л., Кукушкина О.И. Ребенок с особыми образовательными потребностями / Е.Л. Гончарова, О.И. Кукушкина // Альманах Института коррекционной педагогики РАО. – 2002. – Вып. № 5. – Режим доступа : <http://ise.edu.mhost.ru/almanah/>

2. Егоров П.Р. Теоретические подходы к инклюзивному образованию людей с особыми образовательными потребностями / П.Р. Егоров. – Режим доступу : http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/3/pedagogika/egorov.pdf

3. Кугуєнко Н.Ф. Світовий досвід інтегрування дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні навчальні заклади / Н.Ф. Кугуєнко // Джерело педагогічних інновацій – управління освіти. – Режим доступу : kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Джерело_Силина_2013.doc.

4. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами / Л.В. Борщевська, Л.В. Зіброва, І.Б. Іванова. – К. : Укр. Ін-т соціальних досліджень, 1999. – 79 с.

5. Назарова Н.М. Теоретические и методологические основы образовательной интеграции / Н.М. Назарова. – Режим доступу : http://mosmethod.ru/files/metod/nachalnoe/docs/sbornik_kon_22_iyunya.pdf.

6. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями : навч.-метод. посіб. для соціальних працівників і соціальних педагогів / за ред. проф. А.Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2003. – 168 с.

7. Стабс С. Инклюзивное образование при ограниченных ресурсах (Sue Stubbs, Inclusive Education Where There are few resources) : пособие / С. Стабс. – Oslo, 2002.

8. Указ Президента України Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року від 25 червня 2013 року № 344/2013. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

9. Хамініч С.Ю., Переверзева О.В. Інклюзивна освіта в контексті інноваційного розвитку України / С.Ю. Хамініч, О.В. Переверзева. – Режим доступу : http://confcontact.com/2013_03_15/35_Haminich.htm.

10. Шахненко В.І., Шевченко В.Т. Здійснення інклюзивної освіти як педагогічна проблема: історія, сучасність і перспективи розвитку / В.І. Шахненко, В.Т. Шевченко // Джерело педагогічних інновацій – управління освіти. – Режим доступу : kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Джерело_Силина_2013.doc.

Ашиток Надежда. Проблемы инклюзивного образования в Украине. В статье дается определение инклюзивного образования, приводится краткая история возникновения инклюзивного образования и реализации идей совместного обучения детей с различными образовательными потребностями в Европе. Также анализируются назревшие на сегодняшний день важные задачи, необходимые для реализации инклюзивного образования людей с особыми образовательными потребностями в Украине. Отмечено, что стратегия развития национальной системы образования должна формироваться адекватно современным интеграционным и глобализационным процессам, требованиям перехода к постиндустриальной цивилизации, обеспечит устойчивое движение и развитие Украины в XXI веке, интегрирования национальной системы образования в европейское и мировое образовательное пространство. Способствовать реализации этой стратегии должна надлежащим образом

организованное и внедренное в практику инклюзивное образование, которое в Украине должна сосуществовать с общим и специальным.

Ключевые слова: люди с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, стратегия развития национальной системы образования.

Ashytok Nadiya. Problems of Inclusive Education in Ukraine. The article provides a definition of inclusive education, it also gives the history of its development and realization of ideas of childrens' co-education for pupils with different educational needs in Europe. The important present-day tasks are analyzed as well, necessary for realization of inclusive education of people with special educational needs in Ukraine. It is pointed out, that the development strategy of the national education system should be formed accordingly to modern integration and globalization processes, to the requirements of transformation into a postindustrial civilization that will provide the steady movement and development of Ukraine in the XXI century, the integration of the national education system in the European and world educational space. The organized and implemented inclusive education, which should co-exist together with the general and special education in Ukraine, has to facilitate the realization of this strategy in a proper way.

Keywords: people with special educational needs, inclusive education, the development strategy of the national education system.

Одержано 25.05.2015.